

RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE
Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultāte

Renāte ČAUPALE

**ART DECO ESTĒTIKAS EVOLŪCIJA
LATVIJAS ARHITEKTŪRĀ STARPKARU PERIODĀ
POLIJAS, ČEHOSLOVĀKIJAS UN CITU ZEMJU KONTEKSTĀ**

Promocijas darba kopsavilkums

Zinātniskā vadītāja: Dr. habil., prof. **Zdzisława TOŁŁOCZKO**
Krakovas Tehniskās universitātes
Arhitektūras fakultāte,
Pasaules arhitektūras, pilsētbūvniecības un
māksla vēstures katedra

Zinātniskais konsultants Dr. habil. arch., prof. **Jānis KRASTIŅŠ**
Rīgas Tehniskās Universitātes
Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultātes
Arhitektūras vēstures un
kultūras pieminekļu restaurācijas
profesora grupas vadītājs

Rīga 2010

UDK 72.038.17(474.3)(043.2)

Ča 920 a

Čaupale R. *Art Deco* estētikas evolūcija Latvijas arhitektūrā starpkaru periodā Polijas, Čehoslovākijas un citu zemju kontekstā. Promocijas darba kopsavilkums. – Rīga : RTU, 2010. – 45. lpp.

Iespiests saskaņā ar APF Arhitektūras vēstures un kultūras pieminekļu restaurācijas profesora grupas 2010.gada 31. marta lēmumu, protokols Nr. 3.

ISBN

PROMOCIJAS DARBS
IZVIRZĪTS RĪGAS TEHNISKĀS UNIVERSITĀTĒ
ARHITEKTŪRAS
DOKTORA GRĀDA IEGŪŠANAI

Promocijas darbs arhitektūras doktora grāda iegūšanai tiek publiski aizstāvēts 2010. gada 12. maijā plkst. 12.00 Rīgas Tehniskās universitātes Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultātē, Āzenes ielā 16, 406. auditorijā.

OFICIĀLIE RECENZENTI

Dr. art, profesors **Marts Kalms**
Igaunijas Mākslas akadēmija

Dr. arch. **Jānis Zilgalvis**
Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija
Arhitektūras nodaļa

Dr. arch. **Jānis Lejnieks**
arhitekts

APSTIPRINĀJUMS

Apstiprinu, ka esmu izstrādājusi doto promocijas darbu, kas iesniegts izskatīšanai Rīgas Tehniskajā universitātē arhitektūras doktora grāda iegūšanai. Promocijas darbs nav iesniegts nevienā citā universitātē zinātniskā grāda iegūšanai.

Renāte Čaupale

Datums:

Promocijas darbs ir uzrakstīts latviešu valodā. Tam ir ievads, trīs daļas, secinājumi, izmantoto avotu saraksts, attēlu saraksts, personu rādītājs. Promocijas darba apjoms ir 217 datorsalikuma lapaspuses teksta un 647 attēli. Avotu sarakstā ir 454 nosaukumi. Personu rādītājā ir 445 personu vārdi.

DARBA VISPĀRĒJS RAKSTUROJUMS

Tēmas aktualitāte

Art Deco stilam un tā estētikai, līdzīgi kā avangarda parādībām, XX gadsimta kultūrā bija elitārs raksturs. *Art Deco*, izmantojot gan pagātnes, gan avangardiskās mākslas izteiksmes līdzekļus, tomēr bez avangardam piemītošās distancēšanās no laikmeta, rezultējās kā mākslas un dzīves izsmalcinātība un vienlaicīgi guva nozīmīgus panākumus gan mākslas, gan komercijas jomā. Salīdzinoši neviennozīmīgā situācija jautājumā par *Art Deco* un viedokļu plurālisms par XX gs. divdesmito un trīsdesmito gadu Viduseiropas arhitektūru motivēja *Art Deco* stilistisko izpausmju padziļinātu izpēti. Latvijas arhitektūrā starpkaru posmā ir būtiska tās apzināšana *Art Deco* estētikas diskursā, kas ļauj objektīvāk parādīt Latvijas arhitektūras vietu Eiropas kontekstā. *Art Deco* stilam raksturīgā estētizācija ir klātesoša arī arhitektūrā, kur nereti ēkas mākslinieciskā vērtība prevalē pār tās funkcionālo vērtību.

Pētījuma priekšmets

Latvijas *Art Deco* stila estētika arhitektūrā Polijas, Čehoslovākijas un citu zemju arhitektūras paraugu kontekstā. Arhitektūras kontekstā ietverts objektu interjers un to iekārtojums, kā arī fasāžu plastiskie dekorējumi.

Promocijas darba mērķis

Apzināt *Art Deco* estētikas un stila izpausmes Latvijas starpkaru arhitektūrā un, analizējot arhitektūras vispārējo attīstības procesu, atklāt, kā jaunās tendences, kuru aizsākumi Eiropā meklējami tradīcijām bagātajās „vecajās” Rietumeiropas valstīs, aktivizēja radošo domu arī pēc I pasaules kara no jauna izveidotajās valstīs, kur, sajaucoties ar vietējās kultūras īpatnībām, radās nacionāli savdabīgas *Art Deco* stila lokālas izpausmes.

Darba uzdevumi

1. Ieskiecēt vispārējo *Art Deco* estētikas fonu Latvijā, Polijā un Čehoslovākijā, šo valstu arhitektūras, vēstures un sabiedriski-politiskās situācijas kontekstā.
2. Raksturot XX gs. divdesmito un trīsdesmito gadu Latvijas, Polijas un Čehoslovākijas arhitektūras īpatnības kopējā Eiropas arhitektūras attīstības kontekstā.
3. Analizēt Latvijas arhitektūras paraugus saistībā ar attiecīgā perioda Polijas un Čehoslovākijas arhitektūru un, lietojot salīdzinošo jeb komparatīvo metodi, noteikt iespējamus ietekmes avotus un analogijas.
4. Noskaidrot *Art Deco* estētisko principu evolūciju Viduseiropas arhitektūrā starpkaru posmā un veikt tipisku piemēru atlasī lokālo ietekmju un šī stila mijiedarbības aspektā.
5. Atklāt Latvijas, Polijas un Čehoslovākijas *Art Deco* arhitektūras būtību, izmantojot aktuālākās teorētiskās nostādnes XX gs. modernisma arhitektūras stilistikas vērtējumā.

Pētījumu metodika

Disertācijas metodoloģiskie principi ir balstīti uz sintētisku skatījumu par *Art Deco* estētikas un tā stilistiskām izpausmēm Latvijas arhitektūrā modernisma periodā XX gs. divdesmitajos un trīsdesmitajos gados. Noteicošā promocijas darbā ir salīdzinošā jeb komparatīvā metode, kas dod iespēju iegūt vispārinošus secinājumus, vērtējot izteiksmes valodas maiņu un evolūciju. Lai gūtu papildus vispārinošus secinājumus, lietota loģiskā metode jeb analogijas slēdziens, kurā apvienota gan indukcijas, gan dedukcijas metode – vispārīnājumi tiek doti, vadoties no zināmām formālām pazīmēm (konkrētajos objektos Latvijas arhitektūrā), kā arī vēl nezināmiem vai/un neapstiprinātiem faktiem, bet kuri tomēr ir iespējami. Lai precīzāk raksturotu *Art Deco* arhitektūras būtiskos paraugus, kuri atklāj minēto valstu kultūras ideālus, tika lietota aksioloģiskā jeb vērtību metode. Latvijas, Polijas un Čehoslovākijas XX gs. divdesmito un trīsdesmito gadu *Art Deco* estētikas un stila fenomens arhitektūrā analizēts, lietojot hermeneitisko metodi, kura nosaka nepieciešamību nevis pārzināt objektu, bet izprast tā vietu arhitektūras attīstībā. Teorētiskās izpētes metodes: promocijas darbā apgūtā informācija un materiāls kārtots gan hronoloģiskā secībā, gan izmantots tipoloģiskais princips, lietojot grupējumu reprezentatīvā, sakrālā, savrupmāju un citu tipu arhitektūrā. Pētījuma ietvaros par galveno materiāla atlases kritēriju bija atsevišķu *Art Deco* stilu reprezentējošu paraugu estētiskā kvalitāte. Pētījumā lietota arī ģenētiskā metode, saskaņā ar kuru *Art Deco* arhitektūras izpēte īstenota, apskatot stila attīstību minētās valstīs no tā parādīšanās līdz tā formālai izzušanai.

Promocijas darba tēmas aprobācija

Promocijas darba atsevišķi pētījuma rezultāti ir publicēti virknē zinātnisku darbu. Par darba tēmu ir publicēti 7 raksti, un nolasīti 4 referāti zinātniskajās konferencēs Latvijā un ārvalstīs.

Publikācijas

1. Art Déco i neoklasycyzm w architekturze lat 1900–1930 na wybranych przykładach Łotwy, Polski i Czechosłowacji // *Modernizm w Europie, modernizm w Gdyni. Architektura lat międzywojennych i jej ochrona*. Red. M. J. Sołtysik, R. Hirsch – Gdynia, 2009. – s. 51.–58.
2. Čaupale R., Tołłoczko Z. Secesja i modernizm w Rydze. Pół wieku Architektury Łotewskiej – perłą Europejskiego dziedzictwa kulturalnego. Część II. Niepodległość i nowoczesność. Glossarium do problemów tradycji i awangardy w dwudziestoleciu międzywojennym // *Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej* – 2008. – Z. 7-A – s. 41.–73.
3. Latvijas, Polijas un Čehijas *Art Deco* un neavangardiskā modernisma – neoklasicisma – reprezentatīvās celtnes // *Refleksijas. Rīgas, Latvijas un pasaules kultūras aspekti: LMA doktorantūras studiju zinātniskā konference „Pirms franču pavasara”*. Sast. Ojārs Spārītis – Rīga, 2008. – 121.–128. lpp.
4. Mežaparks Rīgā un *Art Deco* // *Latvijas Arhitektūra* – 2007 – Nr. 1(69) – 90.–93. lpp.

5. Jautājumā par *Art Deco* Latvijas arhitektūrā // Mākslas Vēsture un Teorija. – 2006. – Nr. 5. – 59.–61. lpp.
6. Čaupale, R., Tołłoczko Z. Secesja i modernizm w Rydze. Pół wieku architektury Łotewskiej – perłą Europejskiego dziedzictwa kulturowego // *Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej* – 2005. – Z. 13-A – s. 3.–25.
7. Modernā baznīcas forma, *Art Deco* un Ogists Perē. (Pieņemts publicēšanai žurnālā „Latvijas Arhitektūra” 2010.g.)

Referāti konferencēs

1. „Eiropas arhitektūras atspulgs Latvijas sakrālajā celtniecībā. XX gs. trīsdesmitie gadi” Starptautiska zinātniskā konference „Identitāte un attīstība. Identity and Development”. Rīga, RTU Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultāte, 13.–14. oktobrī, 2009.
2. „Art Déco w architekturze monumentalnej lat 30-tych XX wieku, na wybranych przykładach Łotwy, Polski i Czechosłowacji” Starptautiska zinātniskā konference „Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni”. Gdiņa, Polija, 27.–29. septembrī, 2007.
3. „Ieskats *Art Deco* un neavangardiskā modernisma virziena – neoklasicisma – Latvijas un Čehijas reprezentatīvajās celtnēs” Doktorantūras studiju zinātniskā konference „Pirms franču pavasara”. Rīga, Latvijas Mākslas akadēmija, 9. martā, 2007.
4. „*Art Deco* arhitektūra Latvijā” Letonikas I kongress. Rīga, Latvijas Mākslas akadēmija, 24. oktobrī, 2005.

Sastādīts izdevums

Poļu kultūras zīmes Latvijā. Śladami kultury polskiej na Łotwie / teksta aut. I. Bākule, I. Bužinska, J. Grinēvičs, A. Jansone, R. Kaminska, O. Spārītis, D. Vosa – Rīga: Latvijas Poļu Savienība, 2007. – 139 lpp. (rakstu krājums, ISBN 9789 9843 93315)

Zinātniskā novitāte un galvenie rezultāti

Promocija darba novitātes ir:

1. Veikta *Art Deco* arhitektūras stila un estētikas attīstības arhitektūrā izpēte un atklāta tā būtība iespējami plašā kultūrvēsturisko parādību diapazonā.
2. Atklāta *Art Deco* estētikas problemātika Latvijas arhitektūrā Polijas un Čehoslovākijas arhitektūras piemēru kontekstā.
3. Raksturoti Latvijas *Art Deco* arhitektūras ietekmju avoti un analogijas.
4. Apkopots jauns faktoloģiskais materiāls par atsevišķiem Latvijas arhitektūras objektiem.
5. Pirmo reizi sagatavots fotomateriāls (t.s. npublicēts), atklājot *Art Deco* estētikas bagātību un daudzveidību Latvijas arhitektūrā.

Darba praktiskā nozīme

Latvijas *Art Deco* arhitektūras estētikas būtības atklāšana un vērtējums ir fundamentālu pētījumu rezultāts, kas zinātniskajā aprītē ievada jaunu faktū materiālu un teorētisko atziņu klāstu. Iegūtie materiāli dod bāzi detalizētākiem pētījumiem tēmas kontekstā. Promocijas darbā izteiktās un apkopotās atziņas izmantojamas arī tūrisma industrijai nepieciešamo materiālu precizēšanā un pilnveidošanā un līdz ar to Latvijas valsts tēla un tās kultūras popularizēšanai starptautiskā kontekstā.

Darba struktūra un apjoms

Promocijas darbs sastāv no trīs daļām, divpadsmit nodaļām un trīsdesmit divām sadaļām. Darba kopējais apjoms ir 217 datormateriāla lapaspuses teksta un 647 attēli – vēsturiskas un mūsdienu fotogrāfijas un grafiskas ilustrācijas (celtņu plāni, fasādes un projekti). Izmantoto avotu sarakstu veido 44 arhīvu un muzeju materiāli (A), 391 publicētais darbs (B), ko veido 181 monogrāfija un krājumi (B1), 15 katalogi un albumi (B2), 195 raksti krājumos un periodikā (B3), 5 interneta materiāli (C) un 13 izziņu materiāli (D). Personu rādītājā ir 445 personu vārdi.

IEVADS

I daļa. TĒMAS TEORĒTISKĀS NOSTĀDNES

I 1. Tēmas aktualitāte un tās pētniecības apskats

I 2. *Art Deco* jēdziens un tēmas robežas

I 3. Atsevišķu vēstures un kultūras aspektu mijiedarbība

II daļa. *ART DECO* ESTĒTIKAS PRIEKŠNOTEIKUMI UN ATTĪSTĪBA ARHITEKTONISKAJĀ VIDĒ

II 1. Modernisms mākslā kā modernisma katalizators arhitektūrā

- Divdesmito gadu mākslinieku grupējumi un jaunie arhitekti
- Romantiskie strāvojumi
- *Annes folles* gadu kafejnīcas un kabarē
- Teātris un avangards
- Avangarda regress

II 2. Arhitektoniskā vide un *Art Deco*

II 2.1. Tradīcijas spēks (1900-1925)

- Iepriekšējo gadsimtu ietekmes un pirmskara modernisms
- Neoklasicisms modernisma periodā

II 2.2. *Stila 1925* lokā (1925-1933)

- No jūgendstila līdz *Art Deco*. Plastiskie dekorējumi un arhitektūra
- Formu interpretācija estētisko uzskatu krustpunktā
- Folkloras tēma arhitektūrā un interjerā
- Emocionālā estētika
- *Zig-zag moderne*
- Arhitektoniskais kubisms

II 2.3. *Stila 1937* lokā (1933-1939)

- Abstrakcija un utopija
- Pludlīnijas modernisma atbalsis
- Konservatīvais *Art Deco* un modernizētais klasicisms

III daļa. *ART DECO* ESTĒTIKAS EVOLŪCIJA ATSEVIŠĶĀS ARHITEKTŪRAS JOMĀS

III 1. Monumentālā arhitektūra un reprezentācija

- Jaunās valsts varas reprezentācija
- Neoklasicisma evolūcija
- Neavangardiskais modernisms — neoklasicisms un *Art Deco*
- *Art Deco* estētika nacionālā stila meklējumos

- III 2. *Art Deco* estētika sakrālajā un sepulkrālajā arhitektūrā
 - Baznīca jaunajā valstī
 - Jūgendstils un agrīnais modernisms
 - Nacionālais romantisms, Zakopanes stils un vernakulārisms
 - Ogista Perē daiļrades inspirācijas
 - Holandes arhitektūra kā populārs inspirāciju avots
 - Sepulkrālā arhitektūra
- III 3. Trīsdesmito gadu augstceltnes, sabiedriskās celtnes un īres nami
 - Augstceltnes un torņi
 - Sabiedriskās celtnes — tradīcija un kompromiss
 - Daudzdzīvokļu nami
- III 4. Tradīcija un „jaunā lietišķība” kā racionālais pamats savrupmāju arhitektūrā
 - Teodors Hermanovskis un *Art Moderne*
 - Pludlīnija un dinamika
 - Dekoratīvitate un racionālais projekts

SECINĀJUMI

Promocijas darba tēmas aprobācija

Izmantotie avoti

Personu rādītājs

2. *sējums*. ATTĒLI (Attēlu saraksts un attēli)

Promocijas darba **pirmajā daļā** ir trīs nodaļas, kurās aplūkoti atsevišķi aspekti tēmas aktualitātē, pētniecības plurālisms, *Art Deco* jēdziena un tēmas robežas, un sniegta to vēstures un kultūras aspektu mijiedarbības analīze, kas noteica arhitektūras attīstības stilistisko un estētisko virzību apskatāmo teritoriju ietvaros.

Pirmās daļas pirmajā nodaļā pamatota apskatāmā reģiona izvēle, aplūkota situācija *Art Deco* izpētē, norādīta informācija, uz kuras balstīts pētījums. Izvērstu pētniecisku materiālu par *Art Deco* izpausmēm Latvijas arhitektūrā līdz šim nav, tāpat arī čehu un poļu arhitektūra ilgu laiku nebija guvusi Eiropas zinātnieku pienācīgu uzmanību. Arī Latvijā nav izveidojusies tradīcija Polijas un Čehoslovākijas starpkaru arhitektūras dziļākai analīzei. Savukārt *Art Deco* arhitektūra Latvijā pirmo reizi sāka analizēt tikai 1985. gadā. Pētījums balstīts uz muzejos un arhīvos iegūto informāciju. Ilustratīvais materiāls ir komplektēts no arhīviem, muzejiem un autore personīgā arhīva. Informatīvie precizējumi veikti pēc arhīva materiāliem un autoru sniegtajām ziņām publikācijās.

Pirmās daļas otrajā nodaļā analizēts *Art Deco* neviennozīmīgais traktējums, stila jēdziena interpretācija un *Art Deco* vieta tajā, aplūkoti šī stila rakstība, ģenēze, atribūcija un laika ietvars. Padomju Savienībā termins *Art Deco* netika pieminēts ideoloģisku apsvērumu dēļ. Čehoslovākijā jēdziens *Art Deco* nopietnu ievēribu guva tikai septiņdesmito gadu beigās, un līdz par šodienai tas

netiek daudzu pētnieku atzinīgi novērtēts. Mākslas un arhitektūras vēsturē grūti atrast līdzīgu situāciju tik neviennozīmīgā stila traktējumā un tā definēšanā.

Art Deco stils veidojies salīdzinoši stihiski, un īpaša situācija ir ar *Art Deco* jēdziena definējumu. Nozīmīgs aspekts saskatāms saistībā ar *Art Deco* kā laikmeta stila izpratni, jo to varētu uztvert arī kā vienu no nozīmīgākām parādībām, kas ilustrē starpkara gadu kultūras specifiku. Stila rakstībā latviešu valodā laika gaitā sastopami amerikāņu, franču, angļu un krievu valodas latviskojumi. Šobrīd biežāk lietots *Art Deco*, un šāda rakstība tiek lietota promocijas darbā. Stila ģenēze tiek traktēta daudzpusīgi – vispārpieņemts uzskatīt, ka *Art Deco* ir jūgendstila kubistiska forma, arī kā kubisms, pieradināts masu patēriņam. Stila formēšanās tapusi arī *Mackintosh's Glasgow School* un *Wiener Werkstätte* dzīlēs. Tiek norādīta arī vācu ekspresionisma primārā nozīme *Art Deco* ģenēzē, kā arī funkcionālisma, konstruktīvisma u.c. principi. Diskutabla ir arī stila atribūcija un robežas, jo lokālo tradīciju iespaidā ir izveidojusies situācija, ka viena un tā pati parādība un analogas izpausmes Francijā var tiek atributētas kā *Art Deco*, Vācijā (arī Igaunijā) kā ekspresionisms, Polijā kā funkcionālisms ar ekspresionisma elementiem, Čehoslovākijā kā funkcionālisms, bet Krievijā kā konstruktīvisms. Terminu lietojums objektīvi ir diskutabls, un jebkurš absolūts termina definējums ierobežo pētniecības manevrus un secinājumus. *Art Deco* stila pastāvēšanas laika ietvaram iespējami atskaites punkti minēti: 1908. gada Pola Puarē (*Paul Poiret*) un Pols Iribē (*Paul Iribe*) dizainētie tērpi (*Patricia Frantz Kery*); eklektisma pieteikums pēc 1893. gada Starptautiskās Kolumbijas izstādes Čikāgā (*Владимир Хаѳм*); ekonomikas, zinātnes un kultūras pacēluma laiks (XIX gs. b. XX gs. sāk.) Eiropā kā *Art Deco* stila formēšanās sākums, bet 1925. gada izstāde Parīzē *L'Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes, Paris 1925* faktiski jau konstatēja *Art Deco* procesa briedumu un pasaules atzinību. Pastāv arī uzskats, ka minētais stils ilga no 1903. līdz apm. 1940. gadam (*Jean Paul Bouillon*).

Pirmās daļas trešajā nodaļā pamatota aplūkojamā reģiona terminoloģija, analizēta atsevišķu vēstures un kultūras aspektu mijiedarbība, vēsturiskie nosacījumi stila izveidē, poļu, latviešu un čehu starptautiskās aktivitātes *Art Deco* uzplaukumā. Aplūkota un analizēta termina „Viduseiropa” lietojuma aktualitāte un objektīva nepieciešamība. Tiek apskatīta piedalīšanās Parīzes Starptautiskajā Dekoratīvo mākslu izstādē 1925. gadā – *Art Deco* stila nozīmīgajā manifestācijā, kas iezīmēja daudzas jaunas tendences Latvijas mākslā un arhitektūrā. Piedaloties izstādē, atzīstamus panākumus guva gan Latvijas, gan Polijas un Čehoslovākijas dalībnieki.

Otrajā daļā ietverti *Art Deco* estētikas priekšnoteikumu un attīstības apskats Latvijas arhitektoniskajā vidē.

Otrās daļas pirmajā nodaļā analizēti jautājumi, kas skar *Art Deco* estētikas veidošanās nosacījumus Latvijā, kuru priekšnoteikumi saistāmi ar mākslas komunikatīvo vidi, un meklēti arhitektūras saskarsmes punkti ar Eiropas *Art Deco*.

Pēc I pasaules kara valdošā radošā gaisotne noteica mākslas grupējumu strauju un drosmīgu veidošanos arī Latvijā, Polijā, un Čehoslovākijā. Tie meklēja iedvesmu gan ārzemēs, gan iekļāva tautas mākslas principus, kas rod izpausmi kā folkloristiskais *Art Deco*. Situācijās, kad mākslinieku un arhitektu sadarbība ir savstarpēji aktīva un radoša, arhitektūras jaunradē ieplūst spēcīgas, individuālas iezīmes, aktivizējot laikmetam raksturīgās tendences. Latvijas savrupo mākslinieku un arhitektu darbību, iespējams, noteica vecākās paaudzes arhitektu pārāk konservatīvais uzskatu loks. Polijas teritoriālā priekšrocība noteica vairāku kultūras centru veidošanos valstī, nodrošinot ideju konkurētspēju. Savukārt Čehoslovākijā spēcīgi darbojās konkurējošās nacionālās grupas, starp kurām čehi un slovāki centās parādīt savu īpašo varēšanu.

Aktuālākās sava laika avangardiskās idejas, *Art Deco* stilistika un estētika bija inspirētas interjeros. To risinājumus nosacīti var apskatīt kā arhitektonisko (ar tektonisku bagātību un gaismēnas efektiem) un kā glezniecisko (ar uzsvaru interjerā uz izteiksmīgu sienas gleznojumu), kas savukārt tika realizēta divos virzienos. Pirmais gleznieciskais virziens attiecināms uz folkloristisko *Art Deco* kā tautisko ornamentu stilizāciju un galvenokārt realizēts valsts reprezentatīvajās telpās, kalpojot arī kā nacionālo ideju manifestācija. Savukārt otrais virziens – caur konstruktīvisma un kubisma stilistiku ar krievu un franču inspirācijām – vistiešāk saistāms ar jauno gleznotāju iecienītajām diskusiju tikšanās vietām – kafejnīcām.

Trīsdesmitajos gados modernisms tiek koriģēts par labu vēsturiskajai tradīcijai. Starp daudzām tendencēm visspēcīgākās bija tās, kas aizrāvās ar futūrismu un ģeometrisku abstrakcionismu. Aktuāls arī orientālisms un eksotika, klasicisma un baroka moderna stilizācija, atgriešanās pie reģionālisma, saglabājoties vēl funkcionālisma un pūrisma ietekmei. 1937. gadā *Art Deco* stils veidoja jaunu kompromisu starp avangardu un tradīciju. Tā bija savstarpēju pretimnākšanu koeksistence – tradīcija „mīkstināja” avangarda doktrīnas, savukārt avangards „modernizēja” tradīciju.

Otrās daļas otrajā nodaļā tika noteikta *Art Deco* evolūcijas apskata sistēma, vadoties no sociāli-politiskajām pārmaiņām, kā atskaites momentus pieņemot 1925. un 1937. gadā Parīzē sarīkotās izstādes (reducējot nosaukumus kā *Stils 1925* un *Stils 1937*), jo tieši tajās vērojamas *Art Deco* attīstības būtiskas stilistiskās transformācijas. Savukārt *Art Deco* stila daudzveidība tiek apskatīta pēc tipoloģiskām pazīmēm – *zig-zag moderne*, *classical moderne* un *streamline moderne*. Viduseiropas kontekstā aktuālas vēl ir arī vernakulārisma izpausmes.

Otrās daļas otrās nodaļas pirmajā apakšnodaļā apskatīta iepriekšējo gadsimtu, pirmskara modernisma un 1900. gadu neoklasicisma ietekme (1900–1925).

Arhitekti izmantoja vienkāršotus klasicisma motīvus ar vernakulārisma elementiem, nereti saskatāmas ģeometriskās dekoratīvātes estētikas pazīmes. Eiropā jūgendstila transformācijas par labu ģeometriskām formām nebija reta parādība. Kubisms un tā estētika bija visnotaļ likumsakarīga parādība XX gs. tehniskajā laikmetā. Formu ģeometrizarāciju un kubisku formu meklējumi bija

populāri jauno čehu arhitektu vidū, piesakot čehu arhitektoniskā kubisma sākumu. Ap 1909. gadu Eiropā bija aktuāla klasicisma kā antagonisma jūgendstilam atgriešanās un paralēli ģeometrisku formu aktualitāte kā modernisma izpausme, parādījās arī pirmie *Art Deco* simptomi, kas sadzīvoja klasicisma, kubisma, ģeometrizācijas un historisma formu sintēzē. Pirmskara perioda Polijas un Latvijas arhitektūrā labi saskatāma pāreja no historizētās arhitektūras uz formu ģeometrizāciju, bet tikai Čehijā šī tendence rezumējās kā jauna arhitektūra – čehu arhitektoniskais kubisms.

Otrās daļas otrās nodaļas otrajā apakšnodaļā analizēta *Art Deco* stila un estētikas veidošanās tā uzplaukuma posmā (1925–1933) *Stila 1925* ietvaros – no jūgendstila līdz *Art Deco*, formu interpretācija estētikas nomaiņas procesā, folkloras tēmas arhitektūrā un interjerā, apskatīts *zig-zag moderne*, kas tiek uzskatīts par vienu no nozīmīgākajiem *Art Deco* stila strāvojumiem, un arhitektoniskais kubisms.

Latvijā pirmie etnogrāfiskā ornamenta pielietojumi arhitektūrā iekļaujas jūgendstilā un veido t.s. nacionālo romantismu, kuram raksturīga izteikta dekoratīvā ornamenta ģeometriskā stilizācija. Polijā folkloras tēma arhitektūrā saistāma ar Zakopanes stilu, kurā iekļauti arī dekoratīvi saules motīvi — ornamentu, kas kā amerikāniskais *sunbursts* ir *Art Deco* atpazīstamības etalons. Divdesmitajos gados tie rezultējās kā folkloristiskais *Art Deco*. Viduseiropā šis arhitektūras reģionālisms, iegūstot neavan-gardiskas arhitektūras formas, saistāms ar nāciju pašapziņas atmodu, ar tendenci pēc nacionālām izpausmēm ne tikai arhitektūrā, bet arī kultūrā un mākslā kopumā. Latvijā *Art Deco* stils arhitektūrā un interjeros visspilgtāk izpaudās kā folkloristiskais *Art Deco*, kas saistāms ar Anša Cīruļa, Jūlija Madernieka, Paula Kundziņa u.c. veidotajiem projektiem. Otrs iecienītākais *Art Deco* variants Latvijā bija *zig-zag moderne* aktuāls arī visā Eiropā, kuru pārliecinoši reprezentē Pāvila Dreijmaņa īstenotie projekti.

Savukārt Čehijā laikā no 1906. līdz 1911. gadam sāka dominēt ģeometrizācija un taisnstūra formas – ar trijstūra, zig-zag motīviem un kristāliskām struktūrām, kuru formas nereti sasauca ar vēlo gotiku. Tāpēc laiks pēc I pasaules kara čehu kubisma attīstībā saistāms ar dekoratīvo formu evolūciju no kristāliskām uz noapaļotām, kuras jau vistiešāk ietecās *Art Deco* stilistikā. Jaunais virziens piedzima saistība ar nacionāla stila meklējumiem arhitektūrā un ieguva dažādus apzīmējumus — nacionālais stils, nacionālais dekoratīvisms, Legiobankas stils, rondokubisms, aploces kubisms (, un, inspirēts no nacionālās ornamentikas, atbilda visiem *Art Deco* estētikas kritērijiem. Arhitektoniskais kubisms divdesmito gadu otrajā pusē panīka, un Čehoslovākijas arhitektūrā sāka dominēt funkcionālisms, reizēm kopā ar konstruktīvismu, un secīgi internacionālais stils.

Līdztekus jūgendstilam Eiropā veidojās jauni arhitektūras virzieni, kur sākumu pārejai uz modernismu iezīmēja ekspresionisms. Gan ekspresionisms, gan *Art Deco* pieteica sevi vēl pirms 1914. gada, bet laikā, kad *Art Deco* sasniedza savas virsotnes, ekspresionisms lēnām izdzisa. Abos virzienos tika

pielietotas līdzīgas formas, līdzīga stilistika. Latvijas arhitektūrā ir atsevišķi piemēri, kur rodama formu ekspresivitāte ar nepārprotamu *Art Deco* estētikas klātbūtni. Turpretim Polijā, īpaši Vroclavā, kur bija spēcīga vācu kultūras ietekme un strādāja daudzi vācu arhitekti, redzamas pietiekami spēcīgas un izteiktas Hamburgas skolas inspirācijas, kuras tiek tradicionāli saistītas ar vācu ekspresionismu.

Otrās daļas otrās nodaļas trešajā apakšnodaļā analizēta *Art Deco* transformēšanās (1933–1939), abstrakcijas un utopijas ideju ienākšana arhitektūrā, pludlīniju modernisms, konservatīvais *Art Deco* un modernizētais klasicisms. Stilistiski iezīmējas divi galvenie virzieni – funkcionālisma jeb modernās kustības un jaunā monumentālisma jeb vēsturisko formu neoklētisma ēras arhitektūra.

Minēto divu stilistisko virzienu ietvaros kā laikmeta vides estētiskais noformējums turpināja iekļauties arī *Art Deco*, bet jau citā estētiskajā manierē. Parīzes 1937. gada izstāde *Exposition Internationale Arts et Techniques dans la Vie Moderne, Paris 1937* no vienas puses bija *Stila 1925* turpinājums, bet no otras puses sava veida modernisma pretmets. Tā parādīja esošo Eiropas arhitektūras virzību, kurā dominēja oficiāli valstiskais reprezentatīvais monumentālisms. Šim pārmaiņam kultūrā un arhitektūrā, ko var raksturot arī kā semimodernismu, piedāvāts apzīmējums *Stils 1937*. Tā bija savstarpēju piekāpšanos koeksistence, kur tradīcija vājināja avangardisma radikālismu, bet avangardiskās izpausmes „modernizēja” tradicionālo. Blakus minētām tendencēm saglabājās gan funkcionālisma, gan pūrisma iezīmes. Ar minētajiem virzieniem koeksistēja arī *Art Deco* stils.

Kā kompromiss izteiktai būvformu kubizācijai atsaucību guva pludlīnija – *streamline*, kas Eiropā asociējās ar laikmetīgumu un komfortu. *Streamline moderne* tiek atzīts par ASV „nacionālo stilu”. Latvijas arhitektūrā izteiktu *streamline* paraugu nav, bet ir salīdzinoši daudz piemēru, kuros ir redzama arhitektu sekošana modernām tendencēm, lietojot populārus kļuvušus elementus – raksturīgos apaļos logus, kas imitē laineru iluminatorus, stūru noapaļojumus, dažādas dinamiskas pludlīniju kompozīcijas. Būvformās populāra arī kuģu tēma.

Trīsdesmito gadu krīze mainīja *Art Deco* izteiksmes valodu. Šo laiku vērtē kā arhitektūras stilu pretstatu „cīņu”, kas veicināja neoklētisma izpausmes, atvēlot dekorativitātei balansēt starp gaumi un bezgaumību, starp transformēto *Art Deco* un klasicisma tradīciju stilizāciju. Trīsdesmito gadu arhitektūra, kurā lietoti klasicisma paņēmieni, Rietumeiropas publikācijās tika dēvēta par modernizēto klasicismu. Vienlaicīgi racionālais moments arhitektūrā kļuva pragmatiskāks un reālistiskāks, vairāk tuvinājās pēc būtības jēdzienam „funkcionālisms”.

Trešajā daļā analizēta *Art Deco* evolūcija un tās estētikas un stila īpatsvars konkrētajās Latvijas arhitektūras jomās: monumentālajā un reprezentatīvajā, sakrālajā un sepulkārājā, sabiedrisko celtnu, daudz-dzīvokļu namu un savrupmāju arhitektūrā.

Trešās daļas pirmajā nodaļā analizēta *Art Deco* estētika monumentālajā un reprezentatīvajā arhitektūrā. Nodaļas ievads veltīts arhitektiem latvietim Eizenam Laube un slovēnim Jože Plečnikam, kuri ar savu talantu reprezentēja un manifestēja jauno valstu – Latvijas un Čehoslovākijas – neatkarību un varēšanu. Abi arhitekti atzina klasisko arhitektūras valodu kā pamatu arhitektūras izaugsmei, sintezējot to ar moderniem izteiksmes līdzekļiem, kuru valodā saskatāma arī *Art Deco* estētika un stilistika.

Viens no klasicisma interpretācijas virzieniem – modernizētais klasicisms – izpaudās skaudrās kubiskās formās ar minimālu dekoratīvātāti, ko pēc tā rakstura var attiecināt uz neavangardisko modernismu, vienlaicīgi iemantojot arī apzīmējumu „jaunais monumentālisms”, bet saistībā ar *Art Deco* estētiku – *Stils 1937*. Aktuālās nacionālā stila izpausmes reprezentatīvajā arhitektūrā caur klasicisma tradīciju prizmu trīsdesmitajos gados Latvijā, kā arī visā Eiropā, visumā notika līdzīgi. Tieši nepieciešamība bagātināt skarbi racionālo formu veicināja ģeometriskā *Art Deco* dekoratīvātes paņēmieni iekļaušanu monumentālajā arhitektūrā, tā risinot kompromisu starp avangardu un tradīciju. Latvijas arhitektūrai izcilus paraugus deva Fridrihs Skujiņš, Indriķis Blankenburgs, Dāvids Zariņš, Pauls Kundziņš.

Čehoslovākijā meklējumi pēc nacionālas arhitektūras radīja jaunu virzienu, kas konkurēja ar neoklasicismu – rondokubismu, ko attiecina arī uz *Art Deco*. Jaunais stils, atdzīvinot tautisko ornamentiku, uzvarēja ar savu viegli uztveramo izteiksmes valodu, patriotisko raksturu, kā dēļ tas bieži tika pieprasīts tieši kā nacionālais stils.

Trešās daļas otrajā nodaļā analizēta *Art Deco* sakrālajā un sepulkrālajā arhitektūrā. Salīdzinot ar iepriekšējo periodu sakrālās arhitektūras laikmetīgumu, starpkaru periodā modernisms neguva lielu atsaucību baznīcā kā pasūtītājā. Latvijas baznīcu tradicionālajās būvformās kā deklaratīvs risinājums sadzīvoja klasiskais, barokālais un etnogrāfiskais motīvs kopā ar norietošā jūgendstila un aktuālajām racionālajām formām. Tikai trīsdesmitajos gados tapa laikmetīgi baznīcu risinājumi, bet starp tiem nebija „tīru” *Art Deco* paraugu, kādi atrodami sepulkrālajā arhitektūrā.

Polijā un Čehoslovākijā tuvināšanās modernajam norisa salīdzinoši straujāk, tai skaitā arī *Art Deco* virzienā, jo Polijas un Čehijas reliģiskās kultūras īpatsvars noteica, ka jauno valstu nacionālais patriotisms atrada savu reprezentāciju valstiskā līmenī caur baznīcas tēlu kā tautas neatkarības un brīvības simbolu. Pēcokupācijas patriotisms sekmēja arī etnogrāfisko motīvu un modernisma sintēzi, neizvairoties no klasisko formu lietojuma. Latvijā starpkaru neatkarības gados baznīcas tēls prezentēja galvenokārt draudzes patriotisko viedokli, kas tika atspoguļots caur tautisko uz nacionālo, saistot to ar uzskatiem par senlatviešu celtniecību, pievēršoties tautas senās koka celtniecības formu izpētei, īpaši protestantu baznīcu formās ārpus Rīgas. Atsevišķos paraugos saskatāma arī *Art Deco* stilistika vai estētika (piem., portālu vai logailu formās).

No jūgendstila periodā uzceltajām baznīcām *Art Deco* estētikas pazīmes saskatāmas Liepājas Lutera baznīcas interjerā, vienlaicīgi pieļaujamas arī inspirācijas no vācu arhitekta Oto Vāgnera (*Otto Wagner*) baznīcas Šteinhofā pie Vīnes (*Kirche am Steinhof*; 1904–1907), un secīgi pastarpinājumi no *Wiener Werkstätte*.

Franču arhitekta Ogista Perē (*Auguste Perret*), kura daiļrade uzskatāma par kompromisu starp moderno un klasisko, Rensī Dievmātes katedrāle (*Notre-Dame du Reincy*; 1922–1923) kā agrīnā modernisma sakrālās arhitektūras paraugs ietekmēja daudzu Eiropas arhitektu daiļradi. Latvijā Perē ietekme saskatāma būvzinieņa Teodora Hermanovska darbos. Tomēr viņa Jumpravas baznīca (1926–1927) ir nevis gotikas moderna interpretācija, kā *Notre-Dame du Reincy*, bet izcils modernās sakrālās arhitektūras *Art Deco* stila paraugs, vienlaicīgi saglabājot Latvijai tradicionālo baznīcas formu valodu. Polijā O. Perē inspirāciju popularitāte rosina formulēt šādu arhitektūru kā *perretyzm* vai *tradycja perretowska*. Nozīmīgākais paraugs ir Oskara Sosnovska (*Oskar Sosnowski*) Sv. Roha (*kościół Św. Rocha*; 1927–1946) baznīca Bialostokā – viens no izcilākajiem poļu *Art Deco* sakrālās arhitektūras paraugiem, monumentāla un vienlaicīgi trausla dzelzsbetona konstrukcija, moderno kristālisko formu un gotikas ekspresionistiskas transpozīcijas harmoniska sintēze.

Holandes arhitektu avangardiskie risinājumi, kas guva popularitāti visā Eiropā, ienāca arī sakrālajā arhitektūrā, un daudzi baznīcu projekti formu kompozīcijā ieguva lakonismu un skarbumu, praktiski atsakoties no savu zemju lokālām baznīcas arhitektūras tradīcijām, bet kā dekoratīvu papildinājumu gludajām „holandiskajām” sienām ienesot atsevišķus *Art Deco* estētikas motīvus. Holandes modernisma inspirācijas saskatāmas arhitekta Kārļa Reisona Rīgas Kristus Karaļa (1934–1935, 2003–2004; kopā ar arh. Indriķi Blankenburgu) un Sv. Ignācija Lojolas Aknīstes (1937–1939, arh. Pāvils Pavlovs) baznīcās, kuru valoda ir ļoti tuva K. Reisona Kauņas baznīcai – vienai no nozīmīgākajiem Lietuvas modernisma arhitektūras pieminekļiem. Neskatoties uz skarbo būvformu, baznīcās klātesoši ir arī *Art Deco* dekoratīvie paņēmieni. Holandes arhitektūras ietekme atrodama arī Polijā un Čehoslovākijā, kur avangardiskās formas valodu atsevišķos piemēros noteica modernais materiāls dzelzsbetons.

Sepulkrālajā arhitektūrā *Art Deco* izpausmes ir spēcīgākas. Starp tiem krematorijas bija vieni no tiem objektiem, ar kuriem pēc I pasaules kara centās izteikt nacionālo pašnoteikšanos un politiskās ambīcijas. Vienlaicīgi tas bija sava veida protests pret katoļu baznīcu, kas bieži asociējās ar svešzemju virskundzību. Nozīmīgi sepulkklārās arhitektūras paraugi, saistīti ar *Art Deco* stilistiku vai estētiku, ir Čehoslovākijā, piemēram, Ostravas krematorija (1923–1925, arh.: *Vlastislav Hofman, František Mencl*), Prāgas Dablices kapu ansamblis (*Ďáblický hřbitov*; 1912–1914, arh. *Vlastislav Hofman*), Brno pilsētas krematorija (1927–1929, arh. *Arnošt Wiesner*). Rīgas krematorijas projekta vēsture aizsākās jau 1928. gadā, un tikai 1938. gadā tika apstiprināts arhitektu

Sergeja Antonova un Osvalda Tilmaņa projekts, bet 1995. gadā pabeigtais Rīgas krematorijas variants zaudējis no apstiprinātā varianta dekoratīvās niansas un skulpturālos tēlus, iegūstot vienkāršotu, racionālāku risinājumu ar *Art Deco* piemītošo racionāli dekoratīvo eklektismu. Krāšņs *Art Deco* stila paraugs, kurā ir arī zināmas atsaucis uz baroku, ir Anša Bērziņa projektētā Stirnienes kapu kapliča ar kapu vārtiem ar zvanu torni (1937) Varakļānos. Pēc analogas shēmas tika uzcelti kapu vārti arī Viļa Plūdoņa dzimtas kapos Ceraukstē (1938). Te risinājums ir izteikti ģeometrisks ar zig-zag motīva dominanti centrā, pretstatā Varakļānu vijīgām spārnu formām. Atšķirībā no Stirnienes vārtiem, te ir izteiktāka vertikālitate un perfekta *Art Deco* stila realizācija.

Trešās daļas trešajā nodaļā analizēta *Art Deco* pilsētu augstceltņu, sabiedrisko celtnu un daudzdzīvokļu namu arhitektūrā. Ne Rīga, ne kāda cita Latvijas pilsēta augstceltni starptaru laikā neieguva. Tomēr Rīgā trīsdesmito gadu augstceltnu arhitektūrai raksturīgie formu paņēmieni, kuros ietverti arī *Art Deco* stila estētiskie paņēmieni, tika realizēti pirmajā „īstajā” augstceltnē Dzirnau ielā 57 (1939, arh. Alfrēds Birkhāns), bet vēl agrāk, pēc formu kārtojuma – augstceltnes prototipā, Tautas nama ēkā Bruņinieku ielā 29/31 (1929, arh. A. Karrs, K. Betge). Ekspresionisms arhitektūrā tiek skatīts arī *Art Deco* ietvaros – kā ekspresionistisks *Art Deco*. Jau minētajā Tautas namā Rīgā tas saskatāms gan trauksmainajā kompozīcijā, gan būvformu piramidālitate (pēc zikurāta principa) jeb „pakāpienveidīgā tiekšanās pēc simetrijas”, kuru vainago kvadrātisks kolonnu paviljons, gan fasādes plaknes vertikālitate uzsvērošajā tektonikā. Tā šajos gados ekspresīvās augstceltnes projektēja Vācijā.

Pirms II pasaules kara Latvijas valsts, ceļot jaunas un plašas skolas ēkas, veica nozīmīgu ieguldījumu topošās jaunās valsts attīstībā. To vidū atrodamas skolas ar *Art Deco* stila vai estētikas iezīmēm eksterjerā vai interjerā: Rīgā – skolas Gaujas ielā 23 piebūves (1926–1928, arh. Jānis Gailis) interjers, 45. pamatskolas (1934, arh. Alfrēds Grīnbergs) varenais pludlīniju rizalīts *a'la Mendelsohn* formās (nerealizēts), skola Bolderājā, Miglas ielā 9 (1926–1930, arh. Pāvils Dreijmanis). Tomēr vairums skolu Latvijā uzceltas pēc diezgan konservatīviem projektiem, kur modernais, t.sk. *Art Deco*, parādās tikai atsevišķos dekoratīvajos elementos vai interjera izpildījumā, būtībā nosakot kā primāro nevis formu, bet tā saukto „detāļu kultūru”.

Sabiedrisko ēku jautājums lauku pagastos bieži tika risināts, pārbūvējot vecās muižu ēkas, kur neizpalika arī *Art Deco* estētikas ietekme (piem., Bārbeles pagasta Lauksaimniecības biedrības „Tūrms” nams). Savukārt rajonu pilsētās tika būvēti samērā vērienīgi kultūras centri. Izcili piemēri ir arhitekta Vernera Vitanda Vienības nams (1937) Daugavpilī un Aizsargu nams (1933–1937) Madonā, kur klātesoša ir *Art Deco* estētika. Šo namu telpās rodam gan *Stila 1925*, gan *Stila 1937* lokā risinātos interjerus.

Ne mazāk svarīga jaunajā Latvijas valstī bija viesnīcu celtniecība. Viesnīcas Jelgavā, Rēzeknē un Rūjienā labi parāda nozīmīgākās stilistiskās tendences, kuras pieļāva klasisko tradīciju un moderno funkcionālisma formu

apvienojumu, neizslēdzot arī folkloras elementus kā dekoratīvu papildinājumu un ienesot *Art Deco* estētiku.

Starpkaru posmā samērā intensīvi tika apbūvēts Rīgas centrs, paplašinot „mūrēto” Rīgu pa rādīus Grīziņkalna, Teikas, Āgenskalna u.c. virzienos, savu aktivitāti sasniedzot divdesmito gadu beigās un trīsdesmitajos gados. Tas noteica, ka īres un biroju namu celtniecībā būtiski izpalika *Stila 1925* ietekme, bet noteicošais kopumā kļuva trīsdesmito gadu mērenais funkcionālisms, raksturīgs galvenokārt Vācijas vai Viduseiropas arhitektūrai. Neizpalika arī to gadu aktuālā pludlīnija (*strimline*), kas Latvijā, visticamāk, inspirēta no vācu arhitektūras. Neskatoties uz raksturojumu „mērena pludlīnija”, celtnu izteiksme, kas pamatos bāzējās funkcionālismā, atsevišķiem objektiem raksturojama arī kā dinamisks funkcionālisms. Ēku arhitektoniskā kvalitāte neatpaliek no Rietumeiropā nozīmīgiem piemēriem. Arī Polijā un Čehoslovākijā pilsētas ieguva izteiksmīgus pludlīniju un kubisko formu ekspresijā projektētus namus, kuru formu valoda ir analoga minētiem piemēriem Rīgā.

Hamburgas skolas ietekmētos daudzdzīvokļu namu piemēros Latvijā ir mērena šīs skolas atblāzma, kas saistāma ar atsevišķām *Art Deco* formālām pazīmēm (Alfrēds Karrs un Kurts Betge, Teodors Hermanovskis, Valters Dambrāns). Vernakulārā tematikas aktualitāte rod atspulgu kā dažādas dekoratīvas joslas vai atsevišķi elementi arī folkloristiskā *Art Deco* ietvaros.

Rīgā sastopam arī piemērus, kas ar savu formu, bet ne funkciju, saistāmi ar Ēriha Mendelsona Eiropā populāro tirdzniecības namu veidolu. Mendelsona ietekmes varā arhitekti projektēja arī balkonus pludlīniju formās, kuri, gan negūstot plašu pielietojumu, sastopami gan Latvijā, gan Polijā.

Kopumā daudzdzīvokļu namu celtniecībā tiešas *Art Deco* stila izpausmes nav saskatāmas, izņemot divdesmito gadu beigās pašvaldību veiktajā celtniecībā, ko varētu arī skaidrot ar talantīgā arhitekta Dreijmaņa personības nozīmību tieši divdesmitajos gados, *Art Deco* uzplaukuma laikā. Paula Dreijmaņa projektēto ēku fasādes (rindu ēkas Liepājas un Ropažu ielās, blokēka Ausekļa ielā 3) pārsteidz ar formu bagātību, līniju ekspresiju un spēcīgu gaismēnu tektoniku.

Trešās daļas ceturtajā nodaļā analizēta *Art Deco* savrupmāju arhitektūrā. Stilistisko virzienu plurālisms atspoguļots arī savrupmāju būvniecībā – par labu vai nu vernakulrārisma, vai/un klasiskajām vērtībām, vai mērenam funkcionālismam, atsakoties no vēsturisko stilu mantojuma, vienlaicīgi neizslēdzot dekoratīvus elementus, bieži vien noteica pasūtītāja sociālā piederība. „Jaunajā lietišķībā” jeb „*Neue Sachlichkeit*” celtajās mājās visbiežāk tika realizēts kompromiss – racionāls kodols un mazāks vai lielāks dekoratīvais papildinājums. Nelielajās celtnēs atrodama trīsdesmito gadu modernās pludlīnijas iezīmju, vienkāršu un racionālu formu valodas un dekoratīvo elementu *Art Deco* estētikā koeksistence. Atsevišķi savrupmāju piemēri attiecināmi uz *Art Moderne* un iekļaujami *Art Deco* stilistikas un/vai estētikas lokā. Kā nozīmīgākais šādu risinājumu realizētājs bija būvinženieris **Teodors Hermanovskis**, kura darbos realizēta pasaules līmeņa arhitektūras meistarību. Viņa daiļradē, arī savrupmāju projektos (Rīgā, Mazā Nometņu ielā 6

un Ojāra Vācieša ielā 33; Ogrē, Kalna prospektā 3) aktuāls bija trīsstūra konfigurācijas formas elements, kas *Art Deco* arhitektūrā spilgtākā vai mērenākā izpildījumā sastopami visā Eiropā. Tai pat laikā T. Hermanovska daļiņrade saistāma arī ar vienu no *Art Deco* novirzieniem – amerikānisko *Art Moderne*.

Divdesmito gadu vācu ekspresionisms arhitektūrā zaudēja aktualitāti, un vēlmi pēc dinamikas arhitektūrā trīsdesmitajos gados realizēja ekspresīvais amerikāniskais *streamline*. Savrupmāju arhitektūrā Latvijā un citur Viduseiropā, salīdzinot ar ASV, šis trīsdesmito gadu stilistiskais virziens izpaudās diezgan mēreni, šeit drīzāk attiecināms formulējums *a'la Mendelsohn*: Rīgā – arhitekta H. Rozenberga īres namā Kokneses prospektā 18; 1936. gadā uzceltajām savrupmājām Poruka ielā 10, (1936, būvinž. K. Jansons) un Zemgaļu ielā 1 (1936, būvinž. N. Makedonskis). Ārpus Rīgas pludlīnijas formas realizētas Brocēnu cementfabrikas direktora mājas terasē (1939, arh. Alfrēds Laukirbe). Līdzīga terases formu interpretācija ir atpūtas namā *Madralin* Polijā (1929–1930, arh. *Jan Koszycz Witkiewicz*), kur ēkas tēlā noteicošais ir folkloristiskais *Art Deco*, kas Polijā saistāma ar Zakopanes stilu.

Čehoslovākijā, kur trīsdesmitajos gados bija spēcīgas funkcionālisma tendences, pludlīnija veiksmīgi iekļāvās daudzu jauno projektu villās Prāgā, Brno un citās pilsētās. Čehu vēsturnieki, analizējot savas zemes savrupmāju funkcionālisma arhitektūru, projektiem, kuros ir izteikta pludlīnijas dominante, atributācijā lieto arī *emocionālni funkcionalismus* (emocionālais funkcionālisms), vai *aerodynamickí funkcionalismus* (aerodinamiskais funkcionālisms), kas apliecina trīsdesmito gadu funkcionālisma arhitektūras neviennozīmību, vai no cita skatu punkta: pludlīnijas (vai amerikāniskā *streamline* ietekmes) vai Mendelsoņa formu valodas īpatsvaru Viduseiropas arhitektūrā šajos gados.

SECINĀJUMI

Apkopojošs skatījums uz divdesmito un trīsdesmito gadu Latvijas *Art Deco* arhitektūras mantojumu Viduseiropas arhitektūras kontekstā deva iespēju atrast novitātes, apstiprināt pieņēmumus, kā arī izdarīt nozīmīgus secinājumus. Kā būtiskākie secinājumi jāpieņem:

- Latvijas arhitektūrā visā starpkaru posmā *Art Deco* bija nozīmīga, galvenokārt estētiska parādība.
- Latvijas *Art Deco* stila arhitektūras piemēri ir līdzvērtīgi pēc savas estētiskās kvalitātes un iekļaujas Eiropas šī stila kultūras tradīcijā.
- Pirmo reizi atklāta *Art Deco* estētikas problemātika Latvijas arhitektūrā Polijas, Čehoslovākijas un citu zemju arhitektūras piemēru kontekstā.

Pieņēmumi tika veikti un secinājumi izvirzīti, apkopojot, analizējot un sintezējot informāciju, gūtu no arhīvu, muzeju materiāliem un zinātniskām publikācijām, kā arī izmantojot pirmo reizi tik plaši apkopotu fotomateriālu (t.sk. nepublicēto), kurš atklāj *Art Deco* stila un estētikas bagātību un daudzveidību Latvijas arhitektūrā.

Izpētes un promocijas darba izstrādāšanas gaitā aktualizējās ietekmju jautājums:

- Kā aktuālākais ierosmes avots *Art Deco* arhitektūras virzībai visā Eiropā nepārprotami bija 1925. gada Parīzes Starptautiskās modernās dekoratīvās un rūpnieciskās mākslas izstāde. Tomēr Latvijā tās būtiskāko ietekmi *Art Deco* stila attīstībā pārsvarā varētu saistīt ar dekoratīvo un interjeru mākslu.
- Kā aktīvākais sava laika avangardisku ideju iedvesmotājs Latvijā *Art Deco* guva divas nozīmīgas un reizē atšķirīgas ievirzes galvenokārt sabiedrisku telpu interjerā. Pirmo ievirzi raksturo konstruktīvisma un kubisma stilistika saistībā ar krievu un franču inspirācijām (Romans Suta). Otrā ievirze attiecināma uz folkloristisko *Art Deco* ar tai piemītošu akcentu uz tautisko ornamentu stilizāciju (Jūlijs Madernieks, Ansis Cīrulis u.c.), kur ornamenta modernizēts risinājums kalpoja arī nacionālo ideju manifestācijai.
- Franču modernisma arhitekta Ogista Perē daiļrades inspirācijas, kuras saskatāmas Teodora Hermanovska Jumpravas baznīcas torņa modulējumā, atklāj jaunu *Art Deco* stila formu traktējumu Latvijā. Franču arhitekta Ogista Perē darbības ietekme jūtama visā Eiropā un Polijā tās popularitāte rosina formulēt šīs ierosmes kā *perretyzm* vai *tradycja perretowska*.
- Vīnes un tās arhitektūras skola atstāja ietekmi uz praktiski visas Eiropas jūgendstila arhitektūru un tai sekojošo transformāciju. Vīnē vērojama ne tikai vācu, bet arī citu Viduseiropas tautu – čehu, ungāru, rumāņu, ebreju, bulgāru u. c. kultūru līdzāspastāvēšana, kas kopumā veidoja jaunu, auglīgu informācijas saskares zonu, veicinot progresīvu ideju realizāciju arhitektūrā.
- Apskatāmo teritoriju kultūrā tikai Čehoslovākijas modernisma arhitektūrā bija tieša Vīnes skolas skolnieku – Jože Plečnika, Pavela Janāka, Jana Kotēras u.c. ietekme, kas deva impulsus avangardisku risinājumu realizācijai arhitektūrā, to skaitā arhitektoniskajam kubismam.
- Lai arī Latvijā saskatāma arhitektoniskajam kubismam līdzīga formu interpretācija, tomēr tā nav aizgūta, bet gan neatkarīga, ko var skaidrot ar vispārēju Eiropas arhitektūras laikmetīgu virzību uz formu ģeometrizāciju. Atšķirībā no Čehoslovākijas Latvijā šai tendencei nebija savas teorētiskās bāzes, līdz ar to tai bija fragmentārs raksturs.
- Latvijas starpkaru arhitektūra veidojās galvenokārt Vācijai un Viduseiropai raksturīgā mērena funkcionālisma ietekmē. Sastopami piemēri, kuru formas, bet ne funkcijas, guvušas ierosmi no vācu arhitekta Ēriha Mendelsona vai viņa sekotāju daiļrades. *Art Deco* šajā arhitektūrā līdzpastāvēja galvenokārt kā estētiska valoda.
- Latvijā Hamburgas skolas, kuru raksturo galvenokārt „kieģeļu ekspresionisms”, ietekmētos piemēros ir mērena šīs skolas atblāzma ar atsevišķām *Art Deco* formālām pazīmēm (Alfrēds Karrs un Kurts Betge, Teodors Hermanovskis, Valters Dambrāns). Turpretim Polijā, īpaši Vroclavā, kur bija spēcīga vācu kultūras ietekme un strādāja daudzi vācu arhitekti, redzamas pietiekami spēcīgas un izteiktas Hamburgas skolas inspirācijas, kuras tiek tradicionāli saistītas ar vācu ekspresionismu.
- Ekspresionismam, līdzvērtīgi kā krievu konstruktīvismam vai Ogista Perē modernismam u.c. virzieniem, bija nozīmīga loma Eiropas augstvērtīgas

- arhitektūras attīstībā un tās estētikā. Latvijas arhitektūrā ir atsevišķi piemēri, kur rodama formu ekspresivitāte ar nepārprotamu *Art Deco* estētikas klātbūtni.
- Salīdzinoši nozīmīga loma Eiropā bija grupas *De Stijl* darbībai, lai gan tai nav tiešas saistības ar *Art Deco* stilu vai estētiku, „Holandes ģeometriskais skarbums” Viduseiropā atrod atspulgu arī sakrālajā arhitektūrā, papildinot un variējot formu ar mazāk vai vairāk dekoratīviem akcentiem. Salīdzinājumā ar Čehoslovākijas un Polijas sakrālo arhitektūru, Latvijā lokālas tradīcijas prevalē pār racionālo formu. Kā dominējošs dekoratīvs faktūras materiāls aktīvi izmantots ķieģelis. Arī lizēnu un logailu īpatsvars fasāžu plāknē dekoratīvi bagātina celtni.
 - Zināmas asociācijas ar ASV *Art Deco* arhitektūru izraisa būvinženiera Teodora Hermanovska darbi, tomēr ASV arhitektūra kā šī arhitekta ietekmes avots prasa tālāku izpēti.

Divdesmitā gadsimta starparu laika *Art Deco* arhitektūrā, kas apskatīta pieteikto *Stila 1925 un Stila 1937* ietvaros, vērojamas vairākas tendences:

1) Divdesmitajos gados *Art Deco* stils arhitektūrā un interjeros visspilgtāk izpaudās kā folkloristiskais *Art Deco*, kas saistāms ar Anša Cīruļa, Jūlija Madernieka, Paula Kundziņa u.c. veidotajiem projektiem. Otrs iecienītākais *Art Deco* variants Latvijā bija *zig-zag moderne*, aktuāls arī visā Eiropā, kuru pārliecinoši reprezentē Pāvila Dreijmaņa īstenotie projekti.

2) Trīsdesmito gadu arhitektūrā saskatāmas vairākas nozīmīgas tendences:

- Tradicionālu antīku formu apvienojums ar *Art Deco* stilam raksturīgo dekoratīvitāti, kas vērojama praktiski visā Eiropā, īpaši saistībā ar valsti reprezentējošiem pasūtījumiem un totalitārisma manifestāciju. Turklāt ar šo tendenci saistīts savdabīgs neoeklektikas paveids, kas tāpat uzplauka sabiedriskajās celtnēs. Tam raksturīga *Art Deco* dekoratīvo formu valoda papildinājumā ar izteiktu vēsturisko stilu ornamentiku, veidojot neviennozīmīgi definējamu telpas apdari.
- Funkcionālisma jeb *modern movement* principu apvienojums ar *Art Deco* estētiku un principiem (ASV tiek raksturots kā *Art Moderne*), kuru spilgti pārstāv būvinženieris Teodors Hermanovskis;
- Nozīmīga parādība arhitektūrā bija trīsdesmito gadu pludlīnijas interpretācija Latvijas lokālajā vidē. Pludlīnijas arhitektūra jeb *streamline* tika apskatīta *Art Deco* ietvaros, atzīmējot tās estētisko risinājumu tuvību, bet ne viennozīmīgumu.
- Ne mazāk svarīga ir vācu arhitekta Ēriha Mendelsoņa daiļrades dinamisko formu interpretācija. Latvijā tā gan negūst īpašu popularitāti, tomēr atsevišķas *a'la Mendelsohn* dinamiskās pludlīnijas formas parāda minētās tendences nozīmību Eiropas kontekstā. Šī virziena nozīmīgākie pārstāvji Latvijā bija Alfrēds Karrs un Kurts Betge, Teodors Hermanovskis, Aleksandrs Klinklāvs, Dāvids Zariņš, Alfrēds Laukirbe, Nikolajs Voits un Pauls Mandelštams.
- Latvijas *Art Deco* arhitektūru, līdzīgi kā Viduseiropas arhitektūru kopumā, jāapskata kontekstā ar citu modernisma virzienu ietekmēm un izpausmēm, jo

ir maz tādu arhitektūras paraugu, kas izceltos ir stila tīrību un vienotību. Varam runāt galvenokārt par izteiksmes līdzekļu formālu izmantošanu, kas determinē ēkas piederību stilam, bet visbiežāk apliecina *Art Deco* estētikas klātbūtni.

Pētījuma gaitā apskatot Polijas un Čehoslovākijas arhitektūras paraugus, *Art Deco* kontekstā kļuva būtisks jautājums par vairāku terminu atbilstību un izmantojumu, raksturojot Latvijas arhitektūru:

- Tiek piedāvāts ieviest Latvijas arhitektūras zinātnē atsevišķus terminus, kas jau ir aprobēti Eiropā — folkloristiskais *Art Deco*, modernizētais klasicisms, sepulkklārā māksla un arhitektūra, Viduseiropa.
- Tika izmantoti arī jēdzieni *a'la Mendelsohn*, dinamiskais funkcionālisms u.c., kas deva iespēju objektīvāk un precīzāk raksturot atsevišķus paraugus.
- Lokālo tradīciju iespaidā ir izveidojusies situācija, ka viena un tā pati parādība un analogas izpausmes Francijā var tikt atributētas kā *Art Deco*, Vācijā (arī Igaunijā) kā ekspresionisms, Polijā kā funkcionālisms ar ekspresionisma elementiem, Čehoslovākijā kā funkcionālisms, bet Krievijā kā konstruktīvisms. Terminu lietojums biežāk objektīvi ir diskutabls, un jebkurš absolūts termina definējums ierobežo pētniecības manevrus un secinājumus.
- Nozīmīgākais termins, kurš palīdzētu raksturot daudzas spilgtas parādības divdesmitajos un trīsdesmitajos gados, ir folkloristiskais *Art Deco*, jo šajā periodā Viduseiropā ir aktuāla nacionālās identitātes manifestācija modernisma arhitektūrā un mākslā.

Pētījuma gaitā tika gūts apstiprinājums, ka Latvijas, kā arī Polijas un Čehoslovākijas *Art Deco* stila attīstība cieši saistīta ar nacionālā stila laikmetīgiem meklējumiem, secinot, ka:

- *Art Deco* estētikā tiek radīti lokāli šī stila varianti, apvienojot aktuālas mākslas tendences ar tautas celtniecības tradīciju un ornamentiku. Katrā valstī ir atšķirīgas *Art Deco* stila dekoratīvo formu interpretācijas, ko noteica lokālo arhetīpu īpatnības un vietējās kultūras atšķirības.
- Šiem variantiem ir savi lokāli apzīmējumi – „nacionāli konstruktīvais” Latvijā izriet no toreiz aktuālā konstruktīvisma, rondokubisms Čehoslovākijā – no arhitektoniskā kubisma, kur to var uzskatīt arī par neavangardisku virzienu. Polijā tas ir *styl zakopiański*, kurš smēlies iedvesmu Zakopanes kalniešu kultūrā. Tomēr Latvijā un Polijā tautas mākslas un arhitektūras tradīciju interpretācija ieguva līdzīgākas izpausmes, un virziena objektīvākais apzīmējums būtu folkloristiskais *Art Deco*.
- Latvijas, Polijas un Čehoslovākijas tautu apzināta nepieciešamība manifestēt savu nacionālo identitāti Eiropas jaunajos politiskajos apstākļos, ko objektīvi provocējis cilvēciskais faktors, ir jauns kulturoloģisks aspekts. Tas ir skatījumus uz atsevišķām parādībām mākslā un arhitektūrā caur humānisma prizmu, kas Polijas mākslas zinātnē ieguva apzīmējumu „atgūtās neatkarības stils” („*styl odzyskanej niepodległości*”).

- Unikāla arhitektūra radās Čehoslovākijā. Arhitekts Pāvels Janāks izstrādāja teorētisko koncepciju nacionālajam stilam, dodot iedvesmu savdabīgai polihromai fasāžu ornamentalitātei, kurā saskatāma gan renesanses matemātiskā loģika, gan čehu tautas nacionālais ornaments. Ilgu laiku šis stils guva apzīmējumu rondokubisms, tomēr pēdējos gados pētnieki sliecas šo arhitektūras mantojuma daļu attiecināt uz *Art Deco*.
- Inspirācijas no tautas daiļrades mākslā un arhitektūrā, ja autors labi pārzināja pirmavotu, modernisma apstākļos deva izcilus rezultātus. Folkloras motīvs palīdzēja atklāt sabiedrības vēlmi apvienot moderno ar tradicionālo. Izvēlēta nacionālā ornamentika bija ērti pieejama aprobācijai un racionālas domāšanas spēlei, vienlaicīgi atrisināja nacionālo jūtu un pašnoteikšanās manifestācijas uzdevumu.